

MOLNÁR IMRE

Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje*

Bevezetés

A romanisztikában többé-kevésbé elfogadott álláspont, hogy a római jog magánjogi része szinte „polgári jogot” nyert a legtöbb modern európai állam magánjogában. Ezzel szemben viszont a büntetőjogi szabályok nem kerültek ilyen széleskörű átvételre. A legtöbb középkori ország királya, fejedelme, a hivatalnoki réteg (tanácsadói segítségével) önálló büntetőjogi szabályokat hozott létre, amelyek többé-kevésbé támaszkodtak a római jogra is. Ezzel szemben Zlinszky¹ részletesen kimutatja, hogy a római büntetőjog dogmatikai jellegű szabályai már jóval korábban a legtöbb európai ország büntetőjogi törvénykezésében megjelentek, anélkül, hogy ez ott kodifikálva lett volna. Továbbá az európai országok jogászai a törvénykönyvek elkészítésénél figyelemmel voltak a római dogmatikára, és esetenként azt tovább is fejlesztették.² Erre tekintettel nem tűnik haszontalannak a római büntető eljárási jog szabályainak a bemutatása, amivel igazolni szeretnénk, hogy a kialakított büntetőeljárás formák, valamint az eljárás részletszabályai, az eljárási alapelvek mind megtalálhatók a mai büntetőjogi eljárásban is.

A büntető törvények nem egy normarendszer szerint épültek fel³ Rómában, különösen vonatkozik ez az ősi jog normáira. Róma történetének különböző időszakaiban kü-

* A bemutatásra kerülő dolgozat Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára készült. Az ünnepelt nem fiatalon – már tekintélyes legfelsőbb bírósági tanácselnökként – került a szegedi karra büntető eljárásjogot oktatni. Széles élettapasztalattal, utólréhatetlen irodalmi ismeretekkel, imponáló jogász felkészültséggel rendelkezve úgy illeszkedett be a Kar életébe, mintha mindig itt dolgozott volna. Bármilyen témájú vele való beszélgetés szinte abbahagyhatatlan volt. Ezek csak előrehaladt kora, valamint a Budapest és Szeged közötti távolság miatt ritkultak meg sajnálatunkra. Úgy gondolom, hogy akkor tisztelgek igazán az ünnepelt tudományos munkássága előtt, ha az ókori római büntető eljárásjogi szabályait kísérlem meg bemutatni.

¹ ZLINSZKY JÁNOS: *A római büntetőjog*. Budapest, 1992. 155–167. p.

² A szerző tételtől tételre igyekszik kimutatni a már Rómában meglévő legfontosabb büntetőjogi szabályokat, alapelveket, dogmatikai részeket, amelyek a legtöbb európai állam büntetőjogában fellelhetők. Szabad legyen néhány dogmatikai tételt kiemelni. Ilyen alapelv például a *nulla poena sine culpa* elv, azaz bűnösség nélkül nem lehet büntetést kiszabni (159. p.); *dolus directus – dolus indirectus* tana (163. p.); *vim vi repellere cuiusque licet*, erőszakot erővel visszaverni mindenkinek szabad elv (164. p.); *in dubiis pro reo* (160. p.) kétség esetén mindig a vádlott javára kell döntenit; *societas delinquere non potest* (161. p.) a jogi személy vétőképtelen, *nullum crimen sine lege scripta*, azaz nem bűncselekmény az amit nem írott törvény rendel el stb.

³ SANTALUCIA, BERNARDO – HÖBENREICH, EVELYN: *Verbrechen und ihre Verfolgung im antiken Rom*. Lecce, 1977. 2. p.

lönböző szabályok – változó szabályok – érvényesültek. Kunkelnek⁴ az a véleménye, hogy a régi jogra (királyság) nézve csak hipotetikus megállapítások tehetők. Ugyancsak kevésbé ismert a késői császárkor büntetőjoga, ezért ennek megfelelően csak a köztársaság utolsó századától (C. Grachus) Septimius Severus császár korával bezárólag érdemes foglalkozni a római büntetőjoggal.

A kezdetekre (ősi időszak) nézve teljesen igaza van Kunkelnek. Nem lehet vitás, hogy az abban a korban érvényesülő, forrásokkal kevésbé bizonyított szabályok (elvek) aligha kerültek át a modern jogokba.⁵ Nem vitatható, hogy a késő császárkor joga nehezebben tekinthető át, de talán megéri a fáradságot. Látni fogjuk, hogy e kor eljárásjogi rendszere, szabályozottsága részben dogmatikája, szolgált alapul többé-kevésbé a legtöbb modern európai büntetőeljárás jogi rendezettség (normativitás) kialakulásához.

Dolgozatunk célkitűzése nem lehet más – bizonyos történeti áttekintés után – mint a császárkori büntetőeljárás szabályok (alapelvek, dogmatikai részek) bemutatása, mert e korszak szabályai állnak legközelebb a modern kor büntető eljárási rendjéhez. Természetesen az se lehet vitás, hogy a császárkori eljárásjogi alapelvek a köztársaság időszakából származnak nagyobb részt, ezért ennek az időszaknak a bemutatása sem hanyagolható el. A tanulságok csak akkor vonhatók le igazán, ha különböző korokban kialakított, létrejött szabályok fejlődésére is figyelemmel leszünk.

I. Egyes dogmatikai alapelvek

1.) Rendhagyó módon a történeti áttekintés (intézmények, alapelvek kialakulása) előtt két dogmatikai (alapelv jellegű) kérdést mutatunk be. Az első kérdés a büntetőeljárás célja, illetve a második, a bírói függetlenség kérdése. E két problémának azért tulajdonítottunk nagy jelentőséget, mert mindkettő modern büntetőjogi dogmatikai teóriának látszik, ezért forráselemzéssel próbálunk az előzményekre rámutatni. Az 1973. évi I. törvény 1. §.-a szerint: „A törvény célja az, hogy a büntetőeljárás szabályozásával a törvényességnek megfelelően biztosítsa a bűncselekmények felderítését, a Magyar Köztársaság büntetőtörvényeinek az alkalmazását.” A büntetőeljárás célja tehát a bűncselekmények felderítése és ennek következtében a büntetőtörvények alkalmazása. Hatályos büntetőeljárás törvényünk az 1998. évi XIX. törvény ugyanakkor a büntetőeljárás céljáról az Alapvető rendelkezések címet viselő fejezetében sem tartalmaz erre vonatkozó rendelkezést.

A császárkori Róma törvényhozása részben azonos, részben más szempontok figyelembevételével közelítette meg a kérdést. Justinianus császár Kr. u. 541-ben hozott *constitutio*ja a következőképpen rögzíti az ítélkező bírák kötelezettségét. *Volumus enim, ut omnes iudices secundum generales nostras leges causas et cognoscant et iudicent* (Nov. 113,1,1). Azt akarjuk, hogy minden bíró az általános törvényeink szerint (azaz Justinianus császár által létrehozott törvényekre vonatkozik a szöveg, a kodifikációra) ítélkezzen. Tehát a bírókat a császári rendelkezés a hatályos törvények betartására uta-

⁴ KUNKEL, WOLFGANG: *Kleine Schriften*. Weimar, 1974. 11. és köv. p. Kunkel ilyen álláspontja ellenére sem lehet eltekinteni attól, hogy az ősi időszak büntetőjogának lényeges része ne kerüljön ismertetésre.

⁵ Ez vonatkozik a magánjogra is, a magánjog bemutatásánál is ismertetésre kerülnek a régi jogokból való kevésbé biztos adatok. Az is igaz, hogy a fejlett jog örökérvényű szabályai kerülnek általában előtérbe.

sítja. Vonatkozik a rendelkezés mind a magánjogi, mind a büntetőjogi szabályokra az egész birodalom területén.

A következő szöveg ugyanebből a könyvből így hangzik: *Propterea sancimus, ut, dum lis disceptatur, sive in pecuniariis, sive criminalibus, sive aliis quibuslibet causis emergentibus apud iudices sive hic, sive in provinciis* (Nov. 113,1 pr.). Ez a forrásszöveg viszont kifejezetten hangsúlyozza, hogy a bíró kötelessége az ítékezés során az igazság megkeresése.

Tekintsünk át ez utóbbi tétel igazolására néhány forrásszöveget: *aliud nihil in iudiciis quam iustitiam locum habere debere* (C. 62,6,1 Diocletianus).

Az igazság megkeresésének kérdését A. Wacke⁶ kiváló német romanista az itt bemutatott szöveg alapján vizsgálta, és arra az álláspontra jutott, hogy ez a császári rendelkezés a bírósági eljárás célját, az igazság megkeresésében látja. Olyan fontos alapelvnek tartja, mint az Ulpianustól származó a jog parancsára vonatkozó előírást, amely így hangzik *iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* (D. 1,1,10,1).

Ulpianus klasszikus tömörséggel mondja: a jog parancsa a következő: tisztességesen élni, más (senkit) nem bántani, és mindenkinek megadni, ami neki jár. Soha senki ilyen tömören a világon nem fejezte ki senki a jog lényegére vonatkozó követelményt. Ezzel tekinti Wacke azonos jelentőségűnek az Ulpianusi szöveggel összevetve az ítélező bíró feladataként (talán legfontosabb feladataként) az adott ügyek eldöntésénél az igazság megkeresését. A korábbi hazai eljárási (büntető, polgári) törvényeinkben mindig szerepelt – feltehetőleg a római jogból származóan – a bíró számára előírt követelményként az igazság megkeresése. Sajnos ez a közelmúltbeli törvénymódosítás következtében mindkét eljárásjogi törvényünkben elmaradt.⁷

Ugyancsak az igazság megtalálásának követelményéről esik szó az adott ügy szuperfellebbezési elbírálásánál (legfelsőbb törvényszék) a következő Diocletianus szöveg szerint:

si quis autem post interpositam appellationem necessarias sibi putaverit esse poscendas personas, quo apud iudicem qui super appellatione cognoscet veritatem possit ostendere (C. 7,62,6,2).

Az igazságot hangsúlyozzák az alábbi szövegekben is *in causa criminalis* esetében *eorum enim de his plenum volumus esse iudicium, qui, si ita res est et crimen exegerit, rectius possint punire damnatos* (C. 62,29,1 Dioc. Kr. u. 294.). Az utóbbi fordulatban foglaltak szerint a bűncselekmény magyarázata és a jogszabály értelmezése esetén igazságos büntetést kell kiszabni. Itt nem a törvények betartására hivatkozik a rendelkezés, hanem a bírósági gyakorlatban sokszor előforduló értelmezés kérdéseire, amelynek során kell a bírónak eljutni az igazság megtalálásához.⁸

Érdeemesnek látszik néhány *Digesta* szöveget is megvizsgálni, figyelemmel arra, hogy miként foglalnak állást a klasszikus kor jogászai.

⁶ WACKE, ANDREAS: *Audiatur et altera pars*. In: Festschrift für W. Waldstein. Stuttgart, 1993. 399. és kk. p. A szerző szerint a peres eljárás feladata és célja a következő: Aufgabe der Gerichtsbarkeit und Ziel der Prozesse ist es auch nach Diocletian, der Gerechtigkeit zum siege zu verhelfen. Az igazság megkeresése nélkül nincs bírászkodás. Mind a magánjogi, mind a büntetőjogi perben az eljárási szabályok legfontosabbikának tartja. Szinte azonos jelentőségűnek a római jog egészét érintő Ulpianusi alapelvvel.

⁷ A magyar joggyakorlat (bírák, ügyvédek) a törvényhozás leg súlyosabb hibájának tartja ezt a változtatást. A bírósági eljárást a lényegétől fosztotta meg, hisz az emberek az igazságukért perelnek, és sok esetben pont azt nem kapják meg.

⁸ Lásd SANTALUCIA, BERNARDO: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*. Milano, 1998. 221., 275. p.

Edictum divi augusti, quod proposuit vibio habito et lucio aproniano consulibus, in hunc modum exstat: " uaeationes neque semper in omni causa et persona desiderari debere arbitror, et, cum capitalia et atrociora maleficia non aliter explorari et investigari possunt quam per servorum quaestiones, efficacissimas eas esse ad requirendam veritatem existimo et habendas censeo (D. 48,18,8 pr. Paul.).

Paulus Augustus császár *edictum*ából idézi az alábbi jogesetet, amely a következőképpen hangzik: „úgy vélem a kínvallatást nem szabad mindig minden ügyben és minden személynél megkívánni, amikor azonban a főbenjáró és a súlyosabb gatzetteket nem lehet másként felkutatni, mint a rabszolgák kínvallatásán keresztül, azt hiszem azok igen hasznosak az igazság kiderítésére, így alkalmazni kell azokat.”⁹

Az igazság kiderítése érdekében még ezt a goromba vizsgálati eszközt is megengedték, mert e nélkül az eljárás nem vezetett volna eredményre.

Ulpianustól olvashatunk egy jogesetet – Hadrianus császár rendelkezését tolmácsolva – amely a büntetés kiszabására vonatkozik. Ez a jogász iránymutatásaként szerepelt bíróságok számára az eljárásuknál. *refert et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere (D. 48,19,5,2).* Ezt a megkülönböztetést minden bűncselekmény elbírálásánál figyelembe kell venni, aminek alapján vagy az igazságos (jogos) büntetést kell kiszabni, vagy mérsékletet kell gyakorolni.¹⁰ Ami a büntetéstől való eltekintést jelenthette, illetve enyhébb büntetést eredményezhetett.

A bemutatott források (Codex, Digesta, Novellae) alapján kijelenthetjük, hogy a magán és büntető eljárásban a bíró feladata az igazság megkeresése volt. Ez különösen a posztklasszikus kori törvényekben rajzolódik ki legjobban, de mint láttuk a klasszikusoknál is alapvető szempont volt. Igaz a forrásokból az is kiderült, hogy a törvények rendelkezése szerint kell eljárni. Ezek a rendelkezések elősegítői kellett, hogy legyenek az igazság kiderítésének. Ulpianus regulája – Hadrianus rescriptuma alapján – minden bűncselekmény elbírálásánál alkalmazandó volt (*in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam elicere debet aut temperamentum admittere*).

Nem lehet vitás, hogy az ókori Rómában alapkérdés volt, hogy történt-e bűncselekmény vagy nem, büntetni csak az elkövetett bűncselekmény miatt lehetett, *Sancimus ibi esse poenam, ubi et noxa est (C. 9,47,22 pr. Arcadius és Honorius császárok Kr. u. 399.)*. Viszont, hogy ki volt az elkövető, és hogy az bűnös-e azt csak az igazság kiderítése után lehet megítélni. Ezért eljárásjogi alapelv az igazság kiderítése. A bírónak az eljárást úgy kell lefolytatnia, hogy abból az igazság kiderüljön. Pont erre találunk több utasítást, nyomatékos felhívást a forrásainkban.

2.) Ami a bírói függetlenség, mint jogelv kérdését illeti, a különböző korokban többféleképpen alakult. Elsősorban függött a központi hatalomtól, illetve a politikai változásokat, hatalmi harcokat sem lehetett figyelmen kívül hagyni. A köztársasági kor végén, különösen a *Questiones perpetuae* kialakulásának idején az ellenérdekű csoportok között ádáz harc folyt akörül, hogy milyen legyen az állandó esküdtszék összetétele. Ennek az volt a lényege, hogy milyen politikai csoportokból kerüljenek megválasztásra az

⁹ Lásd RIHMER ZOLTÁN: *Bevezetés a római jogforrások világába*. Szeged, 2005. 10. p. valamint SANTALUCIA 1998, 246. p.

¹⁰ Vö. MOMMSEN, THEODOR: *Römische Strafrecht*. Leipzig, 1899. utányomva Darmstadt, 1990. 837. p. 1. l., SANTALUCIA 1998, 262. és köv. p., NÖRR, DIETER: *Causa mortis. Auf den Spuren einen Redewendung*. München, 1986. 108. és köv. p.

esküdtbírák, akiknek a működése, különösen a politikai bűncselekmények eldöntésénél bírt nagy jelentőséggel.¹¹

A császárság korában miután a Kr. e. 17-ben a *lex Julia iudiciorum publicorum*¹² rendezte a büntető eljárás rendjét (D. 48,2,1,2 sajnos csak töredékei maradtak fenn) a szenátori és a császári bíróságok megjelenésével a császároknak lehetősége mutatkozott a bíróságok munkájába történő beavatkozásra. A principatus korára nézve Svetoniustól tudunk több ilyen konkrét beavatkozásról.¹³ Persze az ügyek nagy száma miatt és a császárok egyéb elfoglaltsága következtében ez csökkenő tendenciát mutat, azonban nem volt kizárt. Később a császárok rendszerint a fellebbviteli bíróságok elnökeként tevékenykedtek, így nem volt szükségük erre a beavatkozásra.¹⁴ A *cognitio extra ordinem* (Kr. u. 2-3. sz.) bevezetésével a császárok beavatkozása tovább szűkült, de nem volt kizárt. A jusztinianusi kodifikáció után a *Novella*ekben megjelenő rendeletek arra utalnak, hogy nem a császár avatkozott be a bíróság munkájába, ezt a császári kancellária kísérelte meg a bíróság munkájának jobbítása végett. Ezt tanácsadásnak tekintették, az utasításokat adó rendelkezéseket visszautasították, illetve megtiltották.

Vizsgáljuk meg az ezzel kapcsolatban található rendelkezéseket, illetve ajánlásokat. Jusztiniánusz császár Kr. u. 539-ben kelt rendelkezése a következőket tartalmazza a bírói tevékenységgel kapcsolatban *Si vero iudices, qui de re quadam iudicant, dubitationem aliquam habere putaverint, damus eis licentiam nobis ea indicandi, et nos consulendi, et cognoscendi, quae necessaria sunt, aique ita quod agendum est expediant, et iustas simul ac rationabiles sententias ferant.* (N. 82,14) Ha a bírák abban az ügyben, melyben ítéleznek, bizonytalanok a döntésben, kételyeik támadnak, lehetőséget kapnak a kancellária leiratai szerint, hogy az ügyben magához a kancelláriához forduljanak konzultáció miatt, a kancelláriától az ügy eldöntéséhez segítséget kérjenek és kapjanak azért, hogy jogszerű, igazságos, ésszerű ítéletek születessenek.

A szövegből egyértelműen következik, hogy elvileg a bírók számára nem kizárt a császári hivatal jogászainak a megkeresése, hisz nem lehet vitás a kancelláriában a legképzettebb jogászok működtek, ezt nem tekinthetjük beleszólásnak (önkényes befolyásolásnak) a bíróság működésébe.

Találunk viszont olyan szöveget is, ahol önkényes beavatkozásról van szó, így például *nam quod ex legum auctoritate iudicatur, id extrinsecus dispositione non egebit* (N. 113,1). A szöveg elején az ítélet megváltoztatására külső beavatkozási törekvéstről van szó, ezzel szemben a császári rendelkezés szerint, ami világosan kimondja a tilal-

¹¹ A kérdés az irodalomban széles körben feldolgozást nyert. Néhány szerzőnek a munkáját emeljük csak ki. Így lásd MOMMSEN 1990, 186-220. p., KUNDEL, WOLFGANG: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens*. München, 1986. 91-97. pp., továbbá KUNDEL 1974, 52-90. pp. különösen jelentős Ciceró korára 71. és köv. pp., SANTALUCIA 1998, 113. és köv. p., SÁRY PÁL: *Sulla büntetőjogi reformjai*. Jogtudományi Közlöny 2001, 277. és köv. pp. A szerző leírja, hogy a szenátorok egyeduralmát a törvényszékben Sempronius törte meg Kr. e. 122-ben politikai indíttatás miatt, amikor a lovagokra ruházta a bíraskodás jogát. E bírósági forma működése során többször változott az összetétel rendje, a különböző politikai indíttatásoktól vezérelve.

¹² SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 79. p. SANTALUCIA 1998, 190. és KUNDEL 1974, 90. és köv. p., MOMMSEN 1990, 191. p. különös tekintettel az 1-es jegyzetben felsorolt forrásokra.

¹³ Set. Aug. 33 Ismert történet, amikor a perben az apagyilkossággal vádolt embertől, – hogy a haláltól megkímélje – azt kérdezte „ugye nem ölted meg apádat?”s ezzel a végzetes beismerő vallomástól eltávolította.

¹⁴ A *princeps* bíróságának jogköre (hatásköre) nem volt egységes. Dio Cassius (51,19,7) tudósít bennünket arról, hogy Octavianus már Kr. e. 30-ban (még nem volt hivatalosan császár) annak ellenére, hogy már az actiumi csatán túl voltak, egy *plebescitummal* elismertette jogát az ítékezésre. Vess össze SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 86. p., KUNDEL 1974, 94. és köv. p.

mat, a következő szavak találhatók: amit a törvények alapján (parancsára) eldöntenek, azt külső utasításra nem változtatható meg.

Hasonló módon rendelkezik egy korábbi császári konstitúció, ugyanilyen kérdésben: *omnis autem iudex, sive magistratum gerat, sive aliter iudicet, leges servet, et secundum eas sententiam dicat, ac licet interim contigerit iussionem nostram, vel sacram formam, quamvis pragmatica sit, editam esse, quae hoc modo litem decidendam dicat, legem sequatur.* (N. 82,13).

Minden bíró alacsonyabb vagy magasabb rangban tevékenykedő a törvény szerint köteles eljárni, és ha meghozta az ítéletet, amely ellentétes a mi utasításunkkal, de betartotta az érvényben lévő törvényeket, az ítélet megfelelő, hisz a törvényt követni kell. Mi ugyanis azt akarjuk betartani (betartatni), amit a törvényeink akarnak (előírnak).

Jusztinianus császár két rendelete értelmében a bíró a törvények szerint köteles eljárni, még ha kívülről és felülről más utasítást is kapott.

Megkockáztatjuk, hogy a császárkor végén kialakult a bírói függetlenség, és ez még a császári kancelláriával szemben is érvényesült. A bíró akkor járt el helyesen, ha utasítás ellenére a törvény alapján hozta meg az ítéletét.¹⁵

II. A büntető eljárás alakulása a királykorban és a korai köztársaságban

Visszatérve a különböző korok eljárási szabályaihoz, meg kell állapítani, hogy egységes eljárásjogi törvényről az adott korszakban nem beszélhetünk kivéve az Augustus korában keletkezett *lex Julia de iudiciorum publicorum*ról.¹⁶ Az eljárási szabályok az egyes bűncselekmények szabályozása során kerültek kidolgozásra. Ezekből a jusztiniánuszi kodifikáció bizonyos részterületeket az anyagi büntetőjogi szabályok mellett összeszerkesztett.¹⁷

1) A királykori Róma és a köztársaság elejének büntetési rendszeréről csak nagyon keveset tudunk. Mommsen¹⁸ részletesen átvizsgálta a rendelkezésre álló forrásanyagot, álláspontja hosszú időn keresztül támadhatatlannak tűnt. Később a kérdést Kunkel¹⁹ és mások is feldolgozták. A két feldolgozás megállapításai között lényeges különbség mutatható ki. A lényegre érintve a következőket kívánjuk kiemelni: Mommsen²⁰ szerint a Sulla előtti büntetőeljárás kétlépcsős eljárás volt (*magistratusi-comitalis*), amikor is másodfokon a népgyűlés hozott ítéletet fellebbezés folytán. Ezzel szemben többen kimutatták – különösen Kunkel érvelése meggyőző – hogy az ügy ítélelhozatal nélkül ke-

¹⁵ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és institúciói*. Budapest, 1996. 199. p. A szerzők az általunk tárgyalt forrásokra hivatkozva kifejtik, hogy a bíró az ítélelkezés során kizárólag a törvényekre lehet tekintettel. Emellett kiemelik az a szabályt is, hogy az állami hivatalnokok – sőt maga a császár – sem avatkozhat bele a per menetébe, annak eldöntésében. Amit a bírói függetlenség törvényi garanciájának értékelnek.

¹⁶ MOMMSEN 1990, 189. és köv. pp. arra az álláspontra helyezkedik, hogy *iudicium publicum*ról csak akkor beszélhetünk, ha a törvények egy magatartást bűncselekménynek minősítenek.

¹⁷ SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 79. p. szerint a *lex Julia iudiciorum publicorum* ezzel szemben szisztematikusan összehangolt szabályozás volt.

¹⁸ MOMMSEN 1990, 35–135. p.

¹⁹ KUNKEL 1986. Untersuchungen. 18 és köv. pp.

²⁰ MOMMSEN 1990, 151–175, 201–257., 613. p.

rült a népgyűlés elé. A magistratus nem ítéletet hozott, hanem vádat készített elő.²¹ Az ügy a népgyűlés előtt dőlt el elsőfokon végérvényesen. A széleskörű feldolgozás hatására a Mommseni tanok nagyobb részben meghaladottnak tekinthetők.²²

A királykorban az általános felfogás szerint²³ kezdetben a vallási hiedelmek döntően befolyásolták a közösség arculatát, ha valaki bűncselekményt követett el. A király és a vallási vezető – lehet ez *pontifex maximus* is – az istenek segítségével próbált igazságot tenni, elsősorban szakrális szankciók alkalmazásával (*sacer esto*).

A 12 táblás törvény megjelenésével az addigi rendezetlen jogi helyzeten, kezdetleges jogszabályok segítségével próbálták rendet tartani. Így a törvény ismerte a magánbösszút a sértett részéről, és azt meg is engedte. Ezt *talio* formában jelent meg. Emberölés esetén az elkövetőt átadták az áldozat családjának, továbbá vérbösszű esetén ítélet nélkül az elkövetőt a sértett rokonságára bízta. Az exilium lehetőségét is visszavezették a törvényig.²⁴

Livius (2,5,8) előadása szerint a királykor végén már megjelent a lehetőség a *provokatio ad populum*-ra (népgyűléshez fordulás) egy halálos büntetés végrehajtásának megakadályozása végett. Ez a megoldás a köztársasági korban vált rendes büntetőjogi eljárási formává. A Kr. előtti utolsó század végéig működött comitiális büntetőeljárás formájában. A lex Valeria (Kr. e. 509.) úgy rendelkezett, hogy egy római polgárt nem lehet kivégezni, ha az népgyűléshez fordul²⁵ és védelmet kér (Cic. rep. 2,53). Így az ügy tárgyalása a népgyűlés előtt zajlott le. A gyakorlat, azután rendszerint az lett, hogy maga a hivatal kezdeményezte az eljárást a *comicia* előtt, ezzel rákényszerítette az elkövetőt arra, hogy éljen jogával (*ius auxilii*) és menjen száműzetésbe. Az elkövető elleni vádat a *magistratus* képviselte (néptribun, *aedilis plebis*, *questor*). A népgyűlés (*comitia*) lefolyása törvényileg nem volt szabályozva, a vádló törekvése nem lehetett más, mint hogy a vádlott menjen száműzetésbe,²⁶ ha a bűncselekményt elkövette. A törvény szerint a polgárt kivégezni nem lehetett, de mivel bűnös volt, el kellett hagynia Rómát, ha ezt nem tette, bárki szabadon megölhette. A források a népgyűlés előtti eljárást *coercitionak* hívták, a vádlott jogát *ius coercitionisnak* nevezték, ami a plebejusnak a patriciusi hivattal (hivatalnokokkal) szembeni védelmét jelentette.²⁷

A *coercitios* eljárásban a népgyűlés előtt – a kialakult gyakorlat szerint – politikai cselekmények kerültek elbírálásra.²⁸

²¹ KUNKEL 1986, 21. és köv. pp., valamint BRECHT CHRISTOPH H.: *Zum römischen Komitialverfahren*. SZ 59 1939, 261. és köv. pp., továbbá ERMANN, JOACHIM: *Strafprozess öffentliches interesse und private Strafverfolgung*. Köln-Weimar-Wien, 2000. 2. és köv. pp.

²² Az említettken kívül lásd GUARINO, ANTONIO: *La rivoluzione della plebe*. Nápoly, 1975. 211. és köv. pp., SANTALUCIA 1998, 29.-és köv. pp.

²³ MOMMSEN 1990, 36. és köv. pp., KUNKEL, WOLFGANG: *Römische Rechtsgeschichte*. Weimar, 1964. 34 és köv. pp., SANTALUCIA 1998, 1. és köv. pp., SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 5. és köv. pp.

²⁴ MOMMSEN 1990, 127. p., KUNKEL 1964, 36 és köv. pp., SANTALUCIA 1998, 15. és köv. pp., ZLINSZKY 1992, 29. p.

²⁵ KUNKEL 1974, 12. és köv., SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 17. és köv. p.

²⁶ Mint már fentebb említettük, Mommsen szerint az elsőfokon az eljárás a magistrátus előtt folyt le és a döntése ellen a népgyűléshez lehetett fellebbezni. MOMMSEN 1990, 150. és köv. pp. Ezzel szemben lásd SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 19. és köv. pp.

²⁷ GUARINO 1975, 211 és köv. pp., továbbá SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 21. és köv. pp., valamint SANTALUCIA 1998, 40. és köv. pp. a kérdés részletes kibontását lásd KUNKEL 1986, 21. és köv. pp.

²⁸ KUNKEL 1986, 130. p. SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 48. p. kifejti, hogy az elkövető az életét ugyan nem vesztette el, de állampolgárságát és vagyonát igen, és fennállt a visszatérés tilalma a halálbüntetés fenyegetettségevel.

2.) Ami a köztörvényes bűncselekményeket illeti, a 12. táblás törvények korától *legis actio*-s eljárás keretében, illetve annak bizonyos módosításával a *questores paricidii* jártak el, amely inkább volt nevezhető igazgatási, mint bírósági eljárásnak.²⁹ Az eljárás rendje akkor változott meg gyökeresen, amikor Róma lakossága a győztes háborúk, továbbá a vidékről a városba özönlés miatt megnövekedett. Sok kétes elem került a városba. Nem hagyható figyelmen kívül a rabszolgáknak a szaporodása sem. Egyrészt a polgárok meggazdagodása, másrészt az elszegényedő tömegek jelenléte idézte elő a köztörvényes bűncselekmények számának növekedését. A társadalom tagjainak biztonsága érdekében módosítani kellett a büntetőeljárás rendjét. Ennek érdekében létrehozták a Kr. e. 3. századtól rendőrbírói jelleggel³⁰ a *tresviri capitales* szervet a közbiztonság megóvása végett, a városi csavargók és rabszolgák, egyszóval a nagyváros jellegéből adódó városi sötétség ellen.³¹ Ez az intézmény lényegében hivatali eljárás volt a *delator* (vádoló) közreműködésével. A három személyből álló szerv munkáját a hivatal keretén belül végezte. Az illetékességet az elkövető szociális helyzete döntötte el. A vád érvényesítése az eljárást vezető magisztrátusra hárult. A *magistratuson* belül egy konzilium működött, amely fontos szerepet játszott a folyamatban lévő ügy eldöntésénél. A büntetést a *magistratus* szabta ki. A hivatal a *praetor* felügyelete alá tartozott, majd a császárkorban a *praefectus vigilum*hoz lett besorolva.³² Bírósági szabályozás nélkül működött, a rabszolgákat kínvallatás alá vetették a súlyos köztörvényű bűntettek miatt (gyújtogatás, méregkeverés, rablás stb.) a kiszabható büntetés elsődlegesen halálbüntetés volt.³³

A Kr. e. 3. században a meglévő büntetőeljárás formák már alig-alig voltak képesek a közbiztonság, az emberi élet megóvására, a rend fenntartására. A comitiális eljárás (népgyűlés bíraskodása) elsősorban a tömegesen jelentkező bűncselekmények miatt és a bizonyítás lefolytatásának nehézségei végett alkalmatlanná vált. Ugyan a hivatali bűnüldözés (*tresviri capitales*) működött, azonban ez csak alacsonyrangúakra, illetve rabszolgákra terjedt ki. Mind a politikai, mind a politikai közbűntettek nagy száma megkívánta a bírósági rendszer átalakítását, erre lényegében a Kr. e. 2. században került sor.³⁴

III. A késő köztársaság büntetőeljárás rendje

1.) A Kr. előtti 2. század elején – mint már szót ejtettünk róla – a nagyfokú gazdasági és társadalmi változás miatt, a megnövekedett bűnözés letörésére a korábbi büntetőeljárás alkalmatlanná vált különös tekintettel a nehézkes comitiális forma miatt. A század ele-

²⁹ KUNKEL 1986, 43. és 132. pp.

³⁰ KUNKEL 1986, 71. p. 267. lj., a *tresviri capitales*nak a büntetés végrehajtással kapcsolatos teendőiről is beszél.

³¹ KUNKEL 1986, 73. p. 277. lj. a szervezet rendőri tevékenységről és a szervezet büntetőeljárás feladatairól beszél.

³² SANTALUCIA 1998, 88. és köv. pp. a halálbüntetés végrehajtásával illetve a száműzetéssel és vagyonlekobzással kapcsolatos feladatokról beszél. Lásd még ezzel kapcsolatban a *Digesta* 1,15,1 (Paul.) forráshelyet. Továbbá KUNKEL 1986, 37. és köv. pp., SANTALUCIA 1998, 47. és köv. pp. A szakrális jelleg maradványára utal a *Jovem lapidem iurare* féle szöveg is KUNKEL 1986, 109. és köv. pp. Eljárási előírás volt, hogy a kihallgatottnak esküt kellett tenni az igazmondásukat illetően.

³³ Svetonius (Cesar 5), KUNKEL 1964, 64. és köv. pp., MOMMSEN 1990, 654. p.

³⁴ SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 48. és köv. pp. SÁRY 2001, 275. p., SANTALUCIA 1998, 97. p. KUNKEL 1986, 57. és köv. pp. valamint 1974, 46. p.

jén a *iudicia populi*-féle eljárást még nem törölték el, de bizonyíték van arra, hogy a szenátus egyre gyakrabban létrehozta a *questiones extraordinaria*-féle eljárási formát. Ez rendkívüli esküdtszékként működött a *praetor* elnöklése alatt. Ez azt jelentette, hogy az esküdtszéket egy adott bűncselekmény kivizsgálására illetve az ügy eldöntésére hozták létre. Tehát nem állandó jellegű volt. A bíróság működési rendjét a népgyűlés külön törvénnyel szabályozta.³⁵ Különösen jelentős az eljárási jog fejlődésében G. Gracchus (Kr. e. 123.) nevével jegyzett *lex Sempronia de capite civis*, mivel ez a törvény az állandó *questio*k működésének a bevezetéséről rendelkezett, anélkül, hogy a népgyűlés erről külön döntést hozott volna. Megjegyzendő, hogy az időben első állandó *questio*t Kr. e. 149-ből származó *Calpurnia de repetundis* (a tisztviselők korrupciós visszaélése ellen) hozta létre, amely a *praetor* vagy helyettese elnöksége alatt végezte munkáját.³⁶ Höbenreich véleménye szerint ez a szabályozás a később felállított *questio*knál mintaként szolgált, mind a politikai, mind a köztörvénybe ütköző cselekmények elbírálási rendjének szabályozásánál, azaz a *questio*k működési rendjének kialakításánál. A köztársasági kor végén 9 állandó büntető bíróság működött.³⁷ A rendkívüli és az állandó *questio*k között az a különbség, hogy a rendkívüli egy adott bűncselekmény elbírálására jött létre, a *questio* is egyfajta bűncselekményre vonatkozott, de állandóan működött. A működésükben a következő szabályszerűségek mutathatók ki.

a) A vádat egy magánszemély képviselte (Cic, div. in Caec. 64.).

b) A vád legitimitációjánál az elnöklő *magistratus* megvizsgálta, hogy nem áll-e fenn összeférhetetlenség, s hogy a kérelem megfelel-e a törvényes előírásoknak. A vádlónak esküt kellett tenni, hogy a vádlott javára szolgáló tényeket sem hallgatja el.

c) Kr. e. 2. századtól a vádlott érdekében *defensor* (védő) lép fel a perben, aki a vádlóval azonos jogosítványokat élvez. Az eljárás jórészt kettejük vitájára szűkül le (*defensoris diluere et propulsare*. Auctor ad Herennium 4,35,47). Az esküdtek az eljárás ebben a részében a hallgatóság szerepét töltik be.

d) Az esküdteknek abban a kérdésben kell nyilatkozniuk, hogy a vádlott bűnös vagy nem bűnös. Az ítélet ellen fellebbezésnek nem volt helye. Kialakították az ítélettel kapcsolatban azt az alapelvet, amely később is érvényesült, miszerint az elkövető bűnösségét, az esküdtszék mondja ki, a büntetést a törvény írja elő (*damnatio est iudicium, poena est legis*. Cic. Sull. 63).

³⁵ SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 49. és köv. pp., KUNKEL 1986, 95. p. és KUNKEL 1974, 51 és köv. p., SANTALUCIA 1998, 108. és köv. pp., MOMMSEN 1990, 708. p., SÁRY 2001, 275. p., lásd továbbá Cic. Brut. 27,106, Verres. 3,8,195.

³⁶ SÁRY 2001, 275. p. 1. jz. MOMMSEN 1990, 190. p. 4. lj., SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 50. p. találon mondja Höbenreich: Seit diesem Zeitpunkt haben wir in der Tat keine Nachricht mehr von außerordentlichen Gerichten, azaz vége az *extraordinalis Quaestio* működésének. Ezt erősíti meg KUNKEL is 1974, 51. p. Bezeugt ist eine vorgracchische quaestio perpetua nur für den Repetunden prozeß. Sie ist im Jahr 149. vor Chr. durch das erste Repetundengesetz die Lex Calpurnia, geschaffen worden. Továbbá azt is hangsúlyozza (1974, 47. p.), hogy a Kr. e. 2. században a rendkívüli *quaestio*k működését *plebescitum* vezette be. Lásd továbbá a kérdéssel kapcsolatban SANTALUCIA 1998, 108. és köv. pp. valamint 12. és köv. pp. eredeti forrásokra utalva, a Gracchus féle törvényt *lex iudiciaria*ának nevezi 134. p.

³⁷ SÁRY tesz említést arról (Sulla 275. és köv. pp.), hogy Sulla hatalomra kerülésekor (Kr. e. 82.) hat állandó büntetőbíróság (*quaestiones perpetuae*) működött Rómában. Ezek a következők voltak: *quaestio de repetundis* (a tisztviselők korrupciós cselekményeit vizsgáló), *q. de sicariis* (rablógyilkosokat elítélő) *q. de veneficis* (mérgegkeverők elleni), *q. de ambitu* (választási vesztegetési ügyekben eljáró), *q. de maiestate* (felségértési ügyek), *q. de peculatu* (az állami vagyon elcsikkasztása miatti ügyek). Vcsd össze SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 65. és köv. pp. a mű részletesen tájékoztat az esküdtek megválasztásának rendjéről.

e) Elvileg kétféle büntetést alkalmaztak, halál vagy pénzbüntetést. A római polgárt viszont nem lehetett ebben az időszakban halálbüntetéssel sújtani, illetve kivégezni. Helyette a száműzetés maradt. Az ún. *aqua et igni interdictio* (tűztől és víztől való megfosztás).³⁸ Az esküdszék működését az esküdtek kiválasztása befolyásolta. Rómában politikai kérdés volt az esküdszék összetétele. Az esküdszék eljárásának rendje pontosan kialakult. A *praetor* vagy az őt helyettesítő hivatalnok elnökletével végezte munkáját. Azt lehet mondani, hogy nagyban hasonlított a modern angolszász világ esküdszéki rendjéhez.³⁹

Kunkel⁴⁰ szerint a Kr. e. 2. század végére az állandó *questio*k rendjének működése befejeződött, amely Sulla és Augustus némi módosításával nyerte el végleges formáját. Az esküdszék a *praetor* elnöklete alatt, vagy az adott hivatali helyettese közreműködésével működött. A köztársasági kor végére a népgyűlés *coercitio*s tevékenysége megszűnt (az utolsó században már egyébként is jelentéktelen volt). Így a köztársasági kor végén a büntetőeljárás alapvetően az esküdszékek előtt zajlott le. Természetesen a rabszolgák, a nem római jogi alattvalók (azaz bizonytalan jogállású kétes elemek) elleni köztörvényes eljárás változatlanul a *tresviri capitales* (hivatali szerv) előtt folyt le.⁴¹ Ebben az eljárásban, mint már említettük, halálbüntetést is ki lehetett szabni.

2) Szükségesnek látszik még röviden áttekinteni a Sulla féle törvénymódosítás szabályait, amelyek pontosították és kiegészítették az eljárás rendjét.

A Kr. e. 1. század elején a világbirodalommá nőtt Róma társadalmi rendjét, a politikai viszonyokat egyes csoportok, illetve egyes emberek korlátlan hatalomra való törekvése határozta meg. A hódítások következtében Róma gazdagsága minden eddigi méretet felülmúlt. A város lakossága meghaladta az 1 millió főt, akiknek a nagyobb része viszonylagos szegénységben élt. Emellett soha nem látott mértékben jelentkezett a provinciák lakóinak a kiszipolyozása is. Róma a köztársasági kor végére meghódította az akkor elérhető egész világot, ezzel katonailag kívülről verhetetlenné vált. A politikai hadszíntéren olyan kiváló hadvezérek (államférfiak) jelentek meg, mint Marius, Sulla,

³⁸ SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 66. és köv. pp., SANTALUCIA 1998, 126. és köv. pp., 165. és köv. pp. A halálbüntetéstől való szabadulás nem vonatkozott a rabszolgákra, illetve a nem római polgári jogú szabad alattvalókra. A római polgárokkal szemben egyetlen politikai eszköz (nem bírósági) volt a szenátus *consulium ultimum* a kormányzat kezében, amit a forradalmi megmozdulások résztvevőivel szemben alkalmaztak is (ritkán más büncselekmények esetén is előfordult), ilyen például a hírhedté vált Catilina féle ügy Cicero hathatós közreműködésével. A szenátus döntése alapján az illető személyt, mint „a haza ellenségét” bármikor meg lehetett ölni. Lásd KUNKEL 1986, 81, 89. pp. és a 329. lj. is.

³⁹ SÁRY (2001, 255. és köv. pp.) részletesen bemutatja az esküdszék összetételét, valamint annak a Sulla általi módosítását. Továbbá SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 59. és köv. pp., SANTALUCIA 1998, 165. és köv. pp., az eljárás lefolytatásának egyes részeire (174. és köv. pp.) különös tekintettel a perbeszédekre az esküdtek tanácskozására és szavazására (180–185. p.). Lásd ezzel kapcsolatban NÓTÁRI TAMÁS: *A jogos védelmi helyzet Cicero Milo védelmében tartott beszédében*, Magyar Jog 2011/1 12. és köv. pp. Az esküdszéki eljárás valamint az ezzel kapcsolatos politikai hercehurca teljes bemutatását adja.

⁴⁰ KUNKEL 1986, 97. és köv. pp. lásd továbbá SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 60. és köv. pp., SANTALUCIA 1998, 182. és köv. pp.

⁴¹ KUNKEL 1986, 133. és köv. pp. szerint annak ellenére, hogy *quaestiones perpetuae* rendje a Kr. e. 2. század végén általánossá vált továbbra is működött a „Polizcijustiz” (a rendőrbíróság). A működésének az éle a rabszolgák és alacsonyabb jogállásúak által elkövetett súlyosabb cselekmények ellen irányult. Kifejti továbbá KUNKEL 1974, 13–14. p. korábbi állításait tovább részletezve, hogy a *provocatio ad populum* a császárkorban végérvényesen eltűnt a joggyakorlatból. V.ö. továbbá MOMMSEN, 1990, 298–299. pp. is azt az álláspontot fejt ki, hogy alkalmanként a népgyűlés tevékenysége még a császárkorban is működött, azonban már nem terjedt ki a polgárok büntető ügyére. Hasonlóan nyilatkozik SANTALUCIA 1998, 92–94. pp.

Pompeius, J. Caesar, Octavianus (Augustus), Antonius, akik rendszerint véres belső háborúk folytán szerezték meg a legfőbb hatalmat. A harcok velejárai lettek a különböző politikai bűncselekmények (vesztegetés, gyilkosságok, politikai cselszövés stb.), másik oldalról a szegény tömeg részéről jelentkezett a vagyonszerzési vágy, lopások, rablások, az ezeket kísérő erőszak, gyilkosságok stb. A hatalmi és a meggazdagodási vágy sodorta a különböző társadalmi rétegeket a bűncselekmények felé. Ebben a helyzetben a békes köztársasági rend visszaállítására elsőként L. C. Sulla lépett fel és Kr. e. 82-ben aki a harcokból kikerülve bevezette a diktatúráját.⁴²

A további politikai eseményeket mellőzve rátérünk Sulla büntetőjogi (büntető eljárásjogi) reformjainak vizsgálatára, amelyeket a rend helyreállítása végett hajtott végre. Az állandó esküdtszék működési rendjének kiszélesítése és megerősítése Sulla munkája volt, mondja találón Höbenreich⁴³ (Liv. per. 89., Cat. 37,6). Sulla feladatát többek között a bűnözés megfékezésében látta, ennek érdekében két önálló esküdtszékot állított fel, a *quaestio de falsis*-t a különböző hamisítások megfékezésére, valamint *quaestio de iniuriis*-t a személyisértések visszaszorítására.⁴⁴ Nagyon jelentős törvénye volt ezen felül a két korábban mások által alkotott törvény a méregkeverés, illetve az utcai késseléssel elkövetett gyilkosságok egy törvényben történő szabályozása a *quaestio de sicariis et veneficis*, amely szinte összegzi a különféle elkövetési módozatú gyilkosságokat. A törvény szövege több pontban bekerült a juszinianusi kodifikációba is (lásd D. 48,8 különböző szakaszait).⁴⁵

Sulla működése során nemcsak az anyagi jogi törvényeket módosította, hanem több eljárásjogi módosítást is tett, melyekkel gördülékenyebbé és célirányosabbá tette a *questio*k működését a társadalom biztonságának megóvása érdekében.

Ezek közül a legfontosabbak a következők. A köztársaságkor utolsó századában éles politikai hatalmi harc bontakozott ki a lovagok és a szenátori rangúak (arisztokraták) között. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy ők határozták meg az esküdtszék összetételét. Ennek érdekében az esküdtszék összetételét többször is módosították, hol az egyik, hol a másik csoport javára. Sulla Kr. e. 82-ben visszaadta azt a jogot, hogy a szenátorok sorából kerüljenek ki az esküdtek, azonban a lovagok közül 300 főt szenátorrá választott, majd elrendelte továbbá a szenátus tagjainak pótlására, hogy minden

⁴² SÁRY 2001, 255. és köv. pp. hasonló okfejtés alapján jut el a Sulla által hozott törvények szükségszerű voltaához. Különösen kiemeli e korszak jellemzőjeként a politikai élet eldurvulását és a nyílt erőszak alkalmazását, amelyek elvezettek a polgárháború kirobbanásához. A szerző kifejti továbbá, hogy a törvényeket a közrend biztosítására a polgárháború következményeinek a megszüntetésére, a gyilkosok felkutatására hozták. Hasonló véleményen van KUNKEL 1986, 64. és köv. pp. Lásd különösen NÓTÁRI 2011, 14. és köv. pp. első sorban a különböző erőszakos cselekmények bemutatását illetően. V.ö. SANTALUCIA 1998, 143. és köv. pp. NÖRR, DIETER: *Causa mortis*. München, 1986. 98. és köv. pp.

⁴³ SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 62. p., SANTALUCIA 1998, 143. p., KUNKEL 1986, 63. és köv. pp., valamint 78, 135. p. SÁRY 2001, 275. és köv. pp. egy egész tanulmányt szentelt Sulla büntetőjogi újításainak bemutatására, továbbá NÓTÁRI 2011, 13. és köv. pp.

⁴⁴ SÁRY 2001, 2976. p., lásd továbbá SANTALUCIA 1998, 149. és köv. pp., KUNKEL 1974, 59. és köv. pp., MOMMSEN 1990, 203. p. Sulla esküdtbírói rendszeréről, mint hasznos újításokról beszél.

⁴⁵ V.ö. SÁRY 2001, 276. és köv. pp., MOMMSEN 1990, 203. és köv. pp., KUNKEL 1986, 55. p. is elismeri, hogy e törvény szövegét a *iudicium publicum* (nyilvános büntető eljárás) kodifikációja során figyelembe vették és a Sulla-féle szövegezéssel azonos módon szerkesztették (fogalmazták meg) a Digestában megtalálható szabályokat. NÓTÁRI 2011, 12. és köv. pp. Rómában még a későbbi korokban lezajló utcai harcok egy részletét is bemutatja.

korábbi quaestor automatikusan legyen szenátor. Ezzel Sulla kihúzta a méregfogát a korábbi vitának⁴⁶ (Plin. Nat. hist. 33,34).

A büntető eljárás során korlátozta az elfogultnak nevezett bírák korábbi szinte korlátlan visszautasítását. Ezzel leszűkítette a lehetőségét annak, hogy a sok kizárás miatt valamely csoport tetszésének megfelelő elfogult bírói tanács alakulhasson ki⁴⁷ (Cicero Ver. 1,2,31,77).

A felségsértési bűncselekményeknél római polgári jogállású vádlott esetében is lehetővé tette a kínvallatást, amely intézkedés a modern kutatóknál eléggé vitatott,⁴⁸ illetve kivételes intézkedésnek tekinthető (Cicero Verr. II. 1,12 és Cluent. 97).

Az ítélethozatalnál bevezette a nyílt szavazás lehetőségét, ami ugyancsak korlátozta a pártoskodást, illetve az elfogultságot a vádlott javára vagy terhére⁴⁹ (Cic. fam. 8,8,3 és Cluent 83).

Akármilyen furcsának is tűnik Sulla a „diktátor” demokratizálta (liberalizálta) az eljárás rendjét, esetenként szigorításokkal is a közbiztonság érdekében. Kétségtelenül jól sáfárkodott a rend és közbiztonság helyreállítása céljából. A modern kutatók egyöntetű véleménye szerint elősegítette a büntető eljárás fejlődését. Működésével lezárult a köztársasági kor büntetőeljárásának rendje. Az anyagi büntetőjog területén is sok olyan szabályt hozott, amely a későbbi időszakban is alkalmazásra került.⁵⁰

3) Az előzőekben szó esett a rendkívüli esküdtszékek illetve az állandó esküdtszékek formájáról. Tekintsük át röviden, hogy a *questio*k a nyilvános büntetőeljárás (*iudicium publicum*) rendszerébe sorolhatók-e, vagy külön büntetőjogi eljárást képeztek a római büntetőjogi rendszerben.

A *quaestio* szóhasználat az esküdtszék jellegű bíráskodás velejárója. Az elnevezést feltehetőleg az esküdtszék megjelenésével egyidejűleg használták. A *iudicium publicum* (nyilvános büntetőeljárás), mint *terminus technicus* Kunkel⁵¹ szerint a Kr. e. 18-ban hozott *lex Julia de iudiciis publicis*-féle büntetőeljárás törvényre vezethető vissza.

A *quaestio* a *quaerere* (kérdezni) igéből származik, ugyanis a *questio*s eljárás jellemzője, hogy a vádlottat a vádló és a védő kérdezi, az eljárás központjában ez a három személy áll. Tekintettel arra, hogy az esküdtszék csak hallgat az eljárás során, az esküdtszék elnöke az eljárást irányítja (a vitában ő sem vesz részt), így az eljárás lényeges

⁴⁶ KUNKEL 1986, 54. és 96. p., SANTALUCIA 1998, 113. p. Részletesen tárgyalja a kérdést SÁRY 2001, 277. és köv. p.

⁴⁷ SÁRY 2001, 279. és köv. p. továbbá MOMMSEN 1990, 215. p., SANTALUCIA 1998, 168. és köv. p.

⁴⁸ SÁRY 2001, 280. p. ezt a módosítást azzal magyarázza, hogy Sulla minden eszközzel garantálni akarta az állam biztonságát, a köztársasági rend védelmét. Lásd ezzel kapcsolatban MOMMSEN 1990, 405. és köv. p. aki szerint ez a köztársasági korban, kivételesen a polgárháborúk idejében (Sulla korában) fordult elő, de nem volt elterjedt. Hasonló álláspontot képvisel (egyéb törvényekre is kiterjesztve a halálbüntetés szankcióját) SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 62. és köv. p., illetve SANTALUCIA 1998, 143. p.

⁴⁹ SÁRY 2001, 280. p. továbbá SANTALUCIA 1998, 175. p.

⁵⁰ KUNKEL 1986, 63. p. szerint Sulla alatt nem vitásan stabilizálódott az állandó *questio*k működése, ahol alapulvált, hogy a népből valaki magánvádlóként lépett fel (népképviselési elv), konszolidálta és kiterjesztte az állandó *questio*k működését a különböző bűncselekményekre. Alkotása ugyan több esetben nem volt eredeti, sokszor átvette az ősi normákat, de ez a gyakorlatban bevált (Untersch. 135. és köv. p.). Az anyagi büntetőjogi szabályok későbbi alkalmazására nézve lásd D. 18,8,1 pr. és 1, továbbá 3 pr. és 1,2,5 uo. 4 pr. 4,2. Vagyis a kodifikátorok az emberöléssel kapcsolatos különböző bűncselekményi szabályozást átvették a Sulla-féle törvényből. Lásd továbbá D. 48,9,1 is. SÁRY 2001, 286. p. kiválóan összegzi a Sulla-féle törvények alkotásának jelentőségét, hatását a későbbi idősakra, amivel e tanulmány szerzője is egyetért.

⁵¹ KUNKEL 1974, 62. p., MOMMSEN 1990, 189. és köv. p.

mozzanata a *quaerere* szóban jelenik meg, ezért nevezeték el az esküdszéki eljárást *quaestionak*.⁵² Minden egyes bűncselekményre külön *questio*t hoztak létre, így azt lehet mondani, hogy a *questio*s eljárás a nyilvános büntetőeljáráshoz tartozott, a nyilvános büntetőeljárásnak a megjelenési formája volt. A *questio*k kialakulását megelőzően a politikai bűncselekmények elbírálása a népgyűlés elé tartozott, s miután Róma lakosságának növekedésével a bűncselekmények száma is szaporodott, ezeket elbírálni a bizonytalan eljárási rendben működő népgyűlésen már nem lehetett, ezért alakították ki az esküdszéki rendszert, ami hosszú időn keresztül igen jól működött.⁵³

Majd a következőkben látni fogjuk, hogy a büntető eljárás rendje a császárkorban lényeges változáson esett át, aminek legfőbb jellemzője az, hogy az esküdtbíróági eljárás megszűnik és maga a büntetőeljárás a hivatalnok bíró előtt folyik le. A császárkorban a jogászok a *quaestio* kifejezést azonban tovább használják, de a tanúk és az elkövető kínvallatásának a lefolyását értik alatta.⁵⁴ Ulpianus ezt így fejezi ki:

in criminibus eruendis quaestio adhiberi solet. sed quando vel quatenus id faciendum sit, videamus. et non esse a tormentis incipiendum et divus augustus constituit neque adeo fidem quaestioni adhibendam (D. 48,18,1 pr.)

A bűncselekmények felderítésében kínvallatást szoktak alkalmazni, de vizsgáljuk meg, hogy milyen mértékben kell ehhez folyamodni. A vizsgálatot nem kell kínzással kezdeni, így rendelkezett Augustus császár, mivel nem szabad annyira bízni a kínvallatás alkalmazásában.

Ulpianus soraiból egyértelműen kiderül, hogy a *quaestio* szó jelentése a kínvallatás lefolyását foglalja magában. A *Digesta* 48. könyvének 18. titulusa a *De quaestionibus* cím alatt csak a kínvallatás kérdésével foglalkozik, vagyis a büntetőeljárás egy részelemével, nem magával a bírósági tárgyalással. Mivel a kínvallatást nem a bíróság fogantatotta, hanem külön személyzet volt ennek a lebonyolítására, a bíróság csak felhasználta a kínvallatás során tett tanúvallomást a bizonyítékok értékelésénél. Hogy időben mikor formálódott át a kifejezés, erre a különbizonyításra csak a császárkori eljárás vizsgálata során adhatunk választ.

Ami a *iudicium publicum* jelentését illeti, Macer a császári korszak kiváló büntetőjogásza a következő definíciót adja:

non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt (D. 48,1,1).

A szöveg értelme a következő. Nem minden büntettel kapcsolatos bírósági eljárás minősül nyilvános büntetőeljárásnak, hanem csak azok, amelyek a nyilvános büntetőeljárás alá sorolt törvények szerinti cselekményeket valósítják meg. Tehát azok, amelyek cselekményei a nyilvános büntetőeljárás keretébe tartozó eljárást sértik. (A *nullum crimen sine lege* elvnek félreérthetetlen kinyilvánítása).

A császárkori jogász definíciójából kiindulva azt kell megnézni, hogy a köztársaságkor időszakában melyek voltak azok a törvény által szabályozott bűncselekmények, amelyek nyilvános vádeljárás alá estek: Kunkel azt mondja,⁵⁵ hogy *iudicium*

⁵² KUNKEL 1974, 34. és köv. p. kifejti, hogy a császárkorban a kínvallatást értették alatta. SANTALUCIA 1998, 102. és köv. p., MOMMSEN 1990, 192. és köv. p.

⁵³ SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 48., 66. p., SANTALUCIA 1998, 170. p., KUNKEL 1974, 74. és köv. p. a szerzőknek egyöntetűen az a véleménye, hogy a Kr. e. 2. században megjelenik a *iudicia publica* és ezzel egyidejűleg megszűnik a comitális eljárás.

⁵⁴ SANTALUCIA 1998, 246. p.

⁵⁵ KUNKEL 1986, 51, 57, 63. p., SANTALUCIA 1998, 165, 215. p.

*publicum*ról csak akkor beszélhetünk, ha az eljárásban a népvád megjelenik. A *quaestiones extraordinariae* előtt lefolytatott eljárásoknál még nem beszélhetünk *iudicium publicum*ról, de azok is közel álltak hozzá. Viszont a *quaestiones perpetuae* féle eljárás esetében már *iudicium publicum*ról van szó, továbbá hozzáfűzi azt is, hogy a *iudicium publicum* eredetét a rendőrbíráskodásnál (*tresviri capitales*) kell keresni. Hogy *iudicium publicum*ról beszéljünk, annak elengedhetetlen feltétele – Kunkel szerint – a népvádoló intézményének a megjelenése, valamint a vádlott mellett a védő közreműködése.⁵⁶ Mint ezt látjuk a *questionál* az esküdszéki eljárás egy magánfél vádjára folyt le, ezért az ősi *iudicium publicum* megjelenésével a *questiok* kialakulásától kell számolni. Feltehetőleg a Sulla-féle bírósági reform a *iudicia publica* fejlődésének az első szakaszát lezárta, miután konszolidálta és továbbfejlesztette az állandó *questiok* rendszerét. Tehát a *quaestiones perpetuae* alá eső bűncselekmények a Kr. e. 1. századtól a *iudicium publicum* alá tartoztak, tekintettel arra, hogy a vádat a nép sorából képviselte valaki. Továbbá a vádlott mellett a védő közreműködése is elengedhetetlennek minősült. Ezzel a köztársaságkor végére kialakultnak kell tekinteni a nyilvános büntetőeljárás rendjét, ennek következtében a *ius publicumon* belül létrejött egy olyan jogág, amelyre teljesen más szabályok vonatkoztak, mint a magánjogra. Továbbá a *ius publicumon* belül is önálló jogágnak kell tekinteni, mert elkülönült – törvényileg szabályozott zárt egység lett – az egyéb közjogi szabályoktól.⁵⁷ A törvények által bűncselekménynek minősített magatartás alapján a törvények által szabályozott eljárás keretében az erre a feladatra alakított esküdszék közreműködésével került sor a büntetés kiszabására.⁵⁸ Tehát az eljárás az erre a célra létrehozott esküdszék előtt zajlott le, ahol a praetor mint minden jogi szabályozás és eljárás irányítója elnökölt.

IV. A principátus időszakának büntetőeljárás rendje (eljárásjogi változások)

1) Augustus császár reformtörekvései a köztársaság végére kialakult szabályok tovább stabilizálása mellett, bizonyos területeken újítások bevezetésével párosultak. A köztársasági korszak vérvizataros százada után Augustus császár egyik legfőbb törekvése a Pax Romana⁵⁹ megteremtése volt, ami elsősorban az Urbs-ra vonatkozott, de természetesen következményeiben az egész Birodalmat érintette. A rend ugyan helyreállt, de Róma nagyvárosi jellege, a soha nem látott gazdagsága egyes rétegeknek és a szegények nagy tömege, magában hordozta elsősorban a különböző vagyon elleni bűncselekmények elkövetését.

Augustus császár igen lényeges eljárásjogi rendelkezése volt a Kr. e. 17-ben megjelent *lex Julia iudiciorum publicorum*, ami a büntető eljárásjogi szabályokat szerkesztette egybe (nagyobb részt persze nem új szabályozás volt, mert a szabályok nagy része már a köztársasági korban kialakult). Sajnos csak töredékeiben maradt meg (például D.

⁵⁶ KUNKEL 1974, a szöveg következőképpen hangzik *defensoris diluere et propulsare* idézve Auct. ad Herenn 4,35,47.

⁵⁷ KUNKEL 1986, 139. és köv. p.

⁵⁸ Vö. KUNKEL 1986, 140. és köv. p.

⁵⁹ BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római jog*. Budapest, 1986. 61. p.

38,10 pr., D. 48,12,2). Egyébként egy jól szerkesztett szisztematikus szabályozás volt,⁶⁰ elsősorban a *questio*k működését taglalta. Figyelemmel azonban arra, hogy időközben sok új *questio*t is felállítottak az új bűncselekmények miatt, ezek működését szenátusi határozatokkal rendezték. Álláspontunk szerint a *lex Julia iudiciorum publicorum* nem volt más, mint a köztársasági korban kialakult büntetőeljárás jog kodifikálása.

2) Emellett Augustus szükségesnek látta a megváltozott viszonyokra tekintettel két új büntető bíróság felállítását. Az egyik a császári bíróság volt a császár elnöklétével, amelynél a tanácsadó testülete működött. A másik a szenátusi bíróság a konzul elnöklété alatt, tagjai a szenátorok voltak.⁶¹

A császár *iurisdictio*ja a császári auktoritáson nyugszik. Lényegében egy speciális *quaestio* jött létre, az ítéletet a császár hozta a tanácsának a meghallgatása után. Az ügyek különfélék voltak, így például ide tartozott a *crimen maiestatis* (felségsértés), a hivatali ügyintézők által elkövetett cselekmények, valamint olyan ügyek, amelyekben a népgyűléshez lehetett fordulni. A provinciákban a nem római polgár a helytartó ítélkezése alá tartozott, míg a római polgárjogú alattvaló az adott provinciában működő *questio*k illetékessége alá volt besorolva. Azonban, ha a római polgár olyan bűncselekményt követett el, amelyet kapitális büntetés fenyegetett, őt Rómába kellett vinni. Rómában vagy a *questio* vagy a császári bíróság illetve a szenátusi bíróság ítélkezett feletre, függően a cselekmény jellegétől, továbbá az elkövető társadalmi jogállásától.⁶²

Suetonius⁶³ tudósít bennünket a császári bíróság eljárásának lefolyásáról. Ennek a lényege az, hogy a császárok mindig meghallgatták a tanácsot és többnyire a tanács véleménye szerint döntöttek. Néző volt az, aki betartotta ugyan ezt a formalitást, de írásban kérte a tanács tagjainak a véleményét. Az írást egyedül nézte át, és így saját tetszése szerint hozta meg az ítéletet, függetlenül attól, hogy mi volt a tanács véleménye (Svet. Nero 6,15).

Ami a szenátusi bíróságot illeti, megalakulásakor csak két bűncselekmény tartozott a hatáskörébe. A *c. maiestatis* (felségsértés) és a *c. repetundarum* (a helytartók és egyéb tisztviselők korrupciós visszaélései). Tiberius császár elrendelte, hogy bármilyen bűncselekményben ítélkezhet, majd később leszűkítették a szenátorok és családtagjai által elkövetett bűncselekményekre.⁶⁴ A Kr. u. 2. század végéig működött, majd hozzácsapódott a császári bírósághoz, ami azután a *praefectus urbi* irányítása alá került. Már Ulpianus idejébe odatartozott (Ulp. D. 1,12,1 pr.).

A szenátusi bíróság a *questio*s eljárásban kialakított eljárási formában működött. Bizonyos fokig érvényesült a vádely, továbbá az esküdtszék előtti eljárás alapelveit utánozták. A különbség a *questio*s eljárás határozata és a szenátusi bíróság határozata között csak annyi volt, hogy a szenátusi bíróságnak nem csak a bűnösség kérdésében kellett döntenie, hanem a büntetést is ki kellett szabni. Tehát nem elégedtek meg a bűnösség megállapításával, azt követően a bűnös magatartásra a büntetést is kiszabták.⁶⁵

⁶⁰ Vö. KUNKEL 1974, 37. és köv., továbbá SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 79. és köv. p., SANTALUCIA 1998, 189. és köv. p.

⁶¹ KUNKEL 1974, 108. p., MOMMSEN 1990, 260. és köv. p., SANTALUCIA 1998, 215. és köv. p., SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 86. p.

⁶² SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 89. és köv. p.

⁶³ SUETONIUS, TRANQUILLUS: Caesarok élete, Budapest, 1964.

⁶⁴ SANTALUCIA 1998, 233. és köv. pp., KUNKEL 1974, 327. és köv. pp., és DE MARTINO, FRANCESCO: *Storia*² IV. köt. 1,5,6,7. SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 93. és köv. pp.

⁶⁵ SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 94. és köv. p.

A kétféle új bíróság működése alapján előrevetette az árnyékát a *cognitios* eljárás bevezetése.

3) A *cognitio extra ordinem* (rendkívüli büntető bíróság) bíraskodás kialakulása a Kr. u. 2. század végén kezdődött. Problémaként jelentkezett, hogy az újfajta bűncselekmények kialakulása következtében nem lehetett a *questios* eljárásban bíraskodni, mert minden *questio* egy meghatározott bűncselekményre vonatkozott. Tehát sokféle bűncselekmény volt, ebből kifolyólag sokféle *questiot* kellett létrehozni, és szabályozni. Ez egy idő után tarthatatlanná vált. Figyelemmel arra, hogy a közérdek is úgy kívánta meg, hogy a *questio*ok számát ne növeljék, ezért általánosították, és kialakították a *cognitio extra ordinem* eljárást, amelynél hiányoztak az előírások és korlátozások. Mivel kívül állt az *ordo iudiciorum*on, (a büntetőeljárás rendje) ezért kialakították az előzőekkel szemben a rendkívüli büntetőeljárás szabályait. Amivel azután átalakították az addigi büntetőeljárás rendjét és részben a büntetési szabályokat is.⁶⁶ Egyértelműen nyilatkozik erről Paulus (D. 48,1,8): *ordo exercendorum publicorum capitalium in usu esse desiit, durante tamen poena legum, cum extra ordinem crimina probantur*.

A nyilvános eljárás rendje ugyan már nincs használatban, de az ügyeket az *extra ordinem* kell elbírálni és a büntetést a régi törvények szerint kell kiszabni. Paulus a Kr. e. 2. század végén a 3. század elején tevékenykedett, így egyértelmű, hogy a büntetőeljárás a *cognitio extra ordinem* szerint zajlott le, hivatalnok bíró működésével. Hasonló módon nyilatkozik a kortársa Ulpianus is, amikor kijelenti, hogy büntető ügyekben *extra ordinem esse damnatur* (D. 48,3,4).

Mielőtt erre részletesen rátérnénk, foglaljuk össze a közel 400 éven keresztül működő *questio*ok eljárásának a legfontosabb jegyeit, mintegy összehasonlítási alapul a *cognitios* eljárásra nézve.

A *questios* eljárásban érvényesült:

- a) a nyilvánosság elve,
- b) a vádat egy magánvádló képviselte, azaz a népvád elve,
- c) a vádlottat a legszélesebb körű védelem illette meg, azaz a védelemhez való jog elve,
- d) hogy a vádlott bűnös vagy nem bűnös, azt nem a *quaestio* elnöke (*magistratus*), hanem az ő konzíliuma döntötte el (tehát az esküdtek ítélezésének az elve).⁶⁷

Korábban láttuk, hogy a *quaestio*, mint *terminusz technicus* fogalma megváltozott. A Kr. u. 2. századi jogászok a *Digesta* szövegekben (D. 48,18,1-22) mint a kínvallatás terminológiájaként használják. Az esküdtszéki bíróság erre az időre megszűnt. Helyette hivatalnok bírók ítéleztek, e folyamat a provinciákban már korábban megkezdődött (provinciai helytartó). A *cognitio* a hivatalnok bíró által lefolytatott eljárásban a bíró általi kérdészt jelentette. A két kifejezés lényegét tekintve ugyanaz, mindkettő egyfajta kérdészt jelent, de tartalmában több tekintetben mást jelentett. Megjegyzendő, hogy mind a *Digesta* mind a *Codex* anyagában a büntetőjogi eljárással kapcsolatban a jogászok a *cognoscere*, *cognitio* szavakat alkalmazták, s értették alatta az eljárás lefolytatását az ítélethozatallal bezáróan.

További változások az eljárás rendjét illetően.

Megszűnt az eljárás nyilvánossága. Formailag ugyan nem, mert semmiféle rendelkezés nem tiltotta a nyilvánosságot, azonban az eljárás, különösen a posztklasszikus

⁶⁶ SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 86. és köv. p.

⁶⁷ Lásd KUNKEL 1974, 23. p.

korban, a kancellária titkárságán folyt le, ahol viszont nem volt hely, hogy nagyobb tömeg végighallgassa az eljárást. A magánvád helyett nagyrészen közvád kerül bevezetésre. Persze ez nem jelenti azt, hogy a magánvád megszűnik. Világosan rendelkezik ebben a kérdésben Constantinus császár (Kr. u. 320.) amikor kimondja, hogy a bűncselekményt meg kell torolni, függetlenül attól, hogy vádló lép fel, avagy ezt a hivatal maga teszi meg (C. 9,4,1 pr.). A népvád, illetve a közvád (*accusacio*, illetve *inquisicio*) lehetőségére a kor viszonyainak és szellemének megfelelő volt. A büntetést a hivatalnok bírónak (*iudex*) különböző szempontok mérlegelésével hozta meg.

Létrejött a fellebbezés intézménye is (Ulp. D. 49,1,1) és általánossá vált, mind magánjogi, mind a büntető perekben. A Digesta részletesen szabályozza mindenre kiterjedően a fellebbezés szabályait.

A bíróság munkáját jogi szakemberek irányították.⁶⁸ Persze ez nem azt jelentette, hogy az eljárás rosszabb lett. Teljes részletezéssel alakították ki az eljárás rendjét, illetve az anyagi jogi szabályokat.

Előnyére szolgált az új eljárásnak a laikus esküdtek mellőzése.

Megkönnyítette a hozzá nem értő sértettek részére a közvádon keresztül a vádemelés lehetőségét. Az eljárásban a vizsgálatot maga a bíró folytatta le, így személyes meggyőződés alapján közelebb állt az igazsághoz, mint a sokszor érzelmi alapon működő esküdtszék. A kiszabható büntetések sokfélesége (D. 48,19) a pontosan körülírt tényállásokkal igazságosabb büntetés kiszabásához vezethetett.

V. A dominatus kori változások

1) A principatus korának végére a büntetőügyek lassanként a *questio*któl átkerültek *cognitio extra ordinem* hatáskörébe és a posztklasszikus korban az egyetlen eljárási forma ez lett. Kérdés az, hogy ezt követően beszélhetünk-e *cognitio extra ordinem*ről vagy már csak *cognitio*ról. A posztklasszikus kor (Kr. u. 3. századtól) jogásza felváltva beszélnek *cognitio extra ordinem*ről, illetve csak *cognitio*t említene. A jusziniánusi kodifikáció két alapvető jogkönyvében a Digestában és a Codexben is ez a gyakorlat, nem tesznek különbséget a kettő között. A jogászoknál tudományos munkáikban is hol *extra ordinem*ről, hol csak *cognitio*ról tesznek említést, illetve maguk a munkájuk címei is ennek megfelelően váltakoznak. Ebből következik, hogy az elnevezést megtartották ugyan, de az eljárás már nem volt *extra ordinem*, hanem rendes eljárás, amit *cognitio*nak hívhatunk. És sok esetben, ha nem is így írták le, ez már rendes peres eljárás volt, mert nincs másfajta peres eljárás. Nincs mihez képest az eljárást rendkívülinek nevezni. Nyilván a principatus korában volt esküdtszéki eljárás és ehhez képest a hivatalnok bírónak által ítélt büntetés bírósági eljárást rendkívülinek kellett minősíteni. Ha ez a hely-

⁶⁸ KUNKEL 1974, 28–31. pp. találoan mondja többek között: *Öffentlichkeit des Verfahrens verschwund* (31. p.) Azt azonban elismeri: *urteile oftmals juristisch besser begründet* (31. p.), azaz a jogi szakemberek az ítéleteket alaposabban indokolták, illetve jogilag jobb ítéleteket hoztak, mint az esküdtszéki bíróságnál. Lásd továbbá SANTALUCIA 1998, 241–269. p.

zet megszűnt, akkor csak egy eljárás marad, a hivatalnok bíró előtt lefolyó *cognitio* eljárás.⁶⁹

Kr. u. 4. század elején közigazgatásilag a birodalmat 4 részre osztották, ez a beosztás vonatkozott a bíróságok beosztására is, amely ezek szerint a következő képet mutatja.

Keleti részek, Illíria, Itália, Gallia, *prefekturák*. Az élükön egy *prefectus praetorio* állt. A *prefekturákat* *diocesis*ek alkották, míg az egyes provinciák a *diocesis*ekbe tartoztak. Tehát a legkisebb egység a provincia volt. A bíróságoknál az elsőfokú hatóság a provincia vezetője, helytartója volt. A második fok a területi beosztástól függően vagy a *diocesis vicarius*a vagy a *prefectus* volt. Ezeknek az ítélet ellen a császárhoz, illetve az őt törvényileg helyettesítő *prefectus pretorio*hoz lehetett fellebbezni. A két fővárost ebből a rendből kiemelték, ahol is a helyi hatóságok jártak el, végső fokon a *prefectus urbi* döntött.⁷⁰

2) A császárkor második felében teljessé válik a *cognitio* eljárás alkalmazása, ennek során az alábbi változások mutathatók ki a büntetőeljárás területén.

A vádeljárásban az *accusatio* rendszer helyébe – ritka kivételtől eltekintve – az *inquisitorius* eljárás lép (C. 9,19,4 és C. 9,31,1). A korábbiakban már említettük Constantinus császár *constitutió*ját, amely *expressis verbis* kimondja, hogy a hivatal kötelessége a vád előterjesztése.

In quacumque causa reo exhibito, sive accusator existat sive eum publicae sollicitudinis cura produxerit, statim debet quaestio fieri, ut noxius puniatur, innocens absolvatur (C. 9,4,1 pr.).

A császári rendelkezés szerint a bűnöst meg kell büntetni, ha viszont nem bűnös, fel kell menteni. Minden bűncselekménynél ez a köz érdeke, tehát a hivatalnak meg kell vádolni. Ebből kiderül, hogy az ún. *inquisitorius* eljárás lett a bázisa a gonosztevők elleni eljárásnak.

Hasonló szellemben született a császár egy másik rendelete is.

Hi autem, qui suas suorumque iniurias defendunt et qui cognatos suos in accusationem deduxerunt, omnimodo abolitionem petere non prohibentur (C. 9,42,2).

Ha a magánvádoló visszalép a vádtól, ezzel a vádat nem kell törölni, a hivatal átveszi az ügy folytatását, vagyis az *inquisitorius* vádrendszer működik ebben a korban.⁷¹

Santalucia szerint⁷² szisztematikusan szabályozták az eljáró bíróságok alá és fölérendeltségét (elsőfok, másodfok, legfelsőfok). Egy Kr. u. 472-ből származó császári rendelet kimondja, hogy az elsőfok bírója (mégpedig bíró *ordinarius*) a provincia vezetője *sed apud suos iudices ordinarios, hoc est provinciarum rectores* (C. 1,3,32). Továbbá arról tesz említést, hogy Justinianus korában a városi bíróságnál első fokon a *defensores civitatum* (*defensor civitatis*) a polgárság (a társadalom) védői járnak el.⁷³

Számunkra úgy tűnik, hogy a *defensor civitatis* nem *iudex*, hanem a közösség az egész polgárság védője, aki nem bírói feladatokat lát el. Nézzünk meg ezzel kapcsolatban néhány eredeti forrást.

Defensores civitatum non ex decurionum seu cohortalium corpore, sed ex aliis ido-

⁶⁹ Lásd BRÓSZ – PÓLAY 1986, 119. p. egyszerűen csak *cognitio* eljárásról beszél, de a justiniánuszi kodifikáció által hozott kódex szövegéből is ez derül ki *sed apud suos iudices ordinarios* (C. 1,3,32 pr.) Kr. u. 424.

⁷⁰ A területi beosztást SANTALUCIA – HÖBENREICH 1977, 117. és köv. p. alapján mutatjuk be.

⁷¹ Vö. SANTALUCIA 1998, 282.

⁷² Vö. SANTALUCIA 1998, 270. és köv. p.

⁷³ SANTALUCIA 1998, 270. és köv. p.

idoneis personis huic officio deputentur (C. 1,55,2).

A *defensor civitatis* sem a *decurio*k sem a *cohorta*sok rendjébe nem tartozik, hanem a hivatalba nyer beosztást. Ebből valóban nem derül ki, hogy hova, hanem valamilyen hivatali alkalmazott lett, de nem bíró, mert akkor így jelölték volna.

Defensores nihil sibi insolenter, nihil indebitum vindicantes nominis sui tantum fungantur officio: nullas infligant multas, severiores non exerceant quaestiones, ebem vel decuriones ab omni improborum insolentia et temeritate tueantur, ut id tantum, quod esse dicuntur, esse non desinant (C. 1,55,5).

A *defensor*ok nem önkényesen saját nevükben járnak el, hanem csak hivataluk hatáskörében. Nem szabhatnak ki bírságot, nem végezhetnek súlyosabb ügyekben vizsgálatot, a *plebs*et és a *decurio*kat minden önkénytől hatalmaskodástól megoltalmazni kötelesek.

defensores civitatum oblatos sibi reos in ipso latrocinio vel congressu violentiae aut perpetrato homicidio stupro vel raptu vel adulterio deprehensos et actis publicis sibi traditos expresso crimine cum his, a quibus fuerint accusati, mox sub idonea prosecutione ad iudicium dirigant. (C. 1,55,7)

A polgárság *defensorai* az eléjük vitt (útonállás, erőszakos cselekmények, emberölés, fajtalankodás stb.) és azon ügyeket, amelyeknél már meghatározott vád van, megfelelő vizsgálat után a bíróságnak adják át.

Pontosan úgy néz ki, mint az ügyész tevékenysége.

Neminem in custodiam conici volumus iniussu illustrium vel spectabilium vel clarissimorum huius almae urbis provinciarumque magistratuum vel defensorum civitatum. Eos autem qui inclusi sunt vel includentur religiosissimi locorum episcopi una cuiusque hebdomadis die quarta vel sexta explorent et diligenter causas detentionis eorum inquirant et servine an liberi sint, num propter aes alienum an propter alias accusationes vel ob homicidium inclusi sint. (C. 1,4,22)

A város, vagy a tartomány előljárói (hosszú felsorolása különböző hivatalnokoknak) vagy a polgárság *defensorai* parancsa nélkül senkit sem szabad őrizetbe venni.

Úgy gondoljuk, hogy e bemutatott szövegekből nem nagyon lehet arra következtetni, miszerint a *defensor civitatis* alsófokú bíró lenne. A bíróságtól elkülönített szervezetben tevékenykedett, a bírósághoz vádat juttatott el, közreműködött a súlyos megítélésű cselekmények elkövetőinek letartóztatásában. Tevékenysége részben a rendőri tevékenységhez, (de erről nem szólnak a források ilyen konkrétan) részben a mai ügyészi szervezet munkájához hasonlítható. Megkockáztatjuk, igen kevés forrás alapján, hogy a modern ügyészi funkció előfutára volt ez a tisztségviselő.

3) Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a *principatus* és a *dominatus* idején a büntetőeljárás teljesen átformálódik, megtartva azokat az általános elveket, amelyek már a köztársasági korban kialakultak (pl. kötelező vád, kötelező védelem). Majd megszüntetvén az esküdt bírósági rendszert, bevezették a hivatalnok bírói működést, különböző fokozatú bíróságokat kialakítva. Kialakították a posztklasszikus korban bírói függetlenséget, mint jogelvet, továbbá a bíró feladataként az igazság megkeresését jelölték meg, mint jogelvet. Ezek a formák (jogelvek, örökérvényű szabályok) a középkor során a fejlettebb európai államok jogába átvételre kerültek, de a legtöbb állam jogában példaként szerepeltek a bírósági rendszer, a bírsági büntetőeljárás kialakítására.⁷⁴

⁷⁴ Lásd ZLINSZKY 1992, 155. és köv. p.

IMRE MOLNÁR

STAND DES STRAFPROZESSRECHTES IM ANTIKEN ROM

(Zusammenfassung)

1. Die Regeln des Strafrechtes und des Strafverfahrensrechtes waren in Rom nicht geschieden. Die Prozessregeln wurden zusammen mit der Bestimmung der einzelnen Verbrechen formuliert. Wenn man die Entwicklung ansieht, es kann – bezüglich der einheitlichen Regelung der verschiedenen Grundsätzen und des Strafverfahrens – auf die folgenden zeitlichen Perioden aufgeteilt werden: a) Königtum und frühe Republik, b) spätere Republik, c) Prinzipat, d) Dominat.

2. Man hat über die Strafprozessregeln zur Zeit des Königtums und der frühen Republik sehr wenige Kenntnisse. Zur Zeit der Könige versuchten die Könige und die kirchlichen Leiter durch sakralen Sanktionen der Gerechtigkeit Geltung machen, später wurden die Artikel der Zwölftafel handgehabt. Über den Prozess selbst haben wir keinerlei Informationen. Am Ende der Königsepoche (nach Silvius) hatte sich das Institut der *provocatio ad populum* herausgebildet, das sich vor allem auf politische Verbrechen bezog. Die Untersuchung wurde von der Volksversammlung durchgeführt; wenn der Angeführte für schuldig erklärt wurde, das Urteil war die Verbannung (da ein römischer Bürger konnte nicht zum Tode verurteilt sein).

Am Anfang der Republik hat die Anzahl der Einwohner – infolge der siegreichen Kriege – gesteigert und einzelne Gesellschaftsgruppen haben sich bereichert, wonach sich die gemeinen Strafsachen vermehrt haben. Bezüglich auf die Sklaven und die nicht-römischen Bürger wurde ein „Polizeigericht“ (*tres viri capitales*) aufgestellt, wobei auch eine Todesstrafe erteilt werden konnte.

3. Die Charakteristik des Strafverfahrens in der späteren Republik war die Herausbildung des Schwurgerichtes. Die *quaestio* hatte sowohl in politischen wie auch in gemeinen Verbrechen ein Urteil gefällt. Im Strafprozess der sich vermehrenden Verbrechen haben die Gesetze von Sulla eine Ordnung gebracht, bis dahin nämlich so viele *quaestiones* funktionierten, wie viele Verbrechen gegeben.

Bei der Tätigkeit dieser Gerichte (*quaestiones*) hatten sich die folgenden Grundsätze entwickelt: Öffentlichkeit, Volksanklage, Sicherung von Auftreten eines Rechtsanwalts. Die Geschworenen haben in der Frage der Schuld entschieden, als Sanktion konnten Tod oder Geldstrafe auferlegt werden.

4. In der Zeit des Prinzipats hatten die Schwurgerichte weiter funktioniert. Im Jahre 17. (v. Chr.) ist das erste systematische Strafverfahrensgesetz – das mehrheitlich die Regeln der Republikzeit beinhaltet – zustande gekommen, das aber nur in Fragmenten überliefert wurde. Mit Hinblick auf die veränderten Verhältnisse hatte Kaiser August zwei neue Gerichte (bez. des Kaisers und des Senats) aufgestellt, mit beschränkter Kompetenz. Zum Ende des 2. Jhs. ist ihre Tätigkeit – zusammen mit den Schwurgerichten – aufgehört. Ab Ende des 2. Jhs. hatte die Jurisdiktion ein Einzelrichter von Amtswegen *cognitio extra ordinem* übernommen.

Weitere Änderungen im Hinblick auf das Schwurgerichtssystem: Die Öffentlichkeit wurde begrenzt, neben dem Privatanklage erschien der öffentliche Anklage. Der Richter

entscheidet nicht nur in der Frage der Schuld, sondern auch die Strafe wird von ihm erteilt, wobei er eine Abwägung hatte. Gegen das Urteil war eine Appellation zulässig.

5. Eine Kennziffer der Jurisdiktion zur Zeit des Dominats ist, das aus dem Verfahren *cognitio extra ordinem – cognitio* wurde. Es gab keine verschiedene Gerichtsbarkeiten mehr, existierten also von nun an bloß ordentliche Gerichte.

Das römische Reich wurde am Anfang des 4. Jhs. in vier Teile aufgeteilt (Rom und Konstantinopel waren eigenständige Organisationseinheiten). Änderungen: Es funktionierte fast nur die öffentliche Anklage; Es wurde eine Institution wie Staatsanwaltschaft (*defensor civitatis*) zustande gebracht; Herausbildete das Prinzip der richterlichen Unabhängigkeit; Die Aufgabe des Richter ist die Suche der Gerechtigkeit durch Bestehen der Gesetze.

6. Die Regeln der postklassischen Zeiten (*dominatus*) und des Prinzipats zusammen bestimmen den Grund, der in meisten Ländern des modernen Europas die Basis des Strafverfahrens bilden. Man kann feststellen, dass das Strafrecht infolge der strukturellen Änderungen innerhalb des öffentlichen Rechtes ein selbständiger Rechtszweig wurde (abgesonderte Organe, selbständiges Normensystem etc.).